

DAVLATLAR TASHQI SIYOSATI VA UNING NAZARIY TAHLILI

F. Erimmatova

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Xalqaro munosabatlar va jahon siyosati yo'nalishi
2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlatlar tashqi siyosati haqidagi ilmiy-falsafiy qarashlar va maktablar shuningdek, tashqi siyosatdan ko'zlangan asosiy vazifalar keltirilgan. Tashqi siyosat har bir zamonaviy davlatning bosh atributi, fundamental jihati va ajralmas qismi ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlari: Tashqi siyosat, realism, konservatizm, liberalism, neokonservatizm, super kuchlar, buyuk kuchlar o'rta kuchlar.

Annotation. This article presents the scientific and philosophical views on the foreign policy of the states and the main tasks of the schools, as well as the foreign policy. It is explained that foreign policy is the main attribute, fundamental aspect and integral part of every modern states.

Key words: Foreign policy, realism, conservatism, liberalism, neoconservatism, superpowers, great powers, middle powers.

KIRISH

Siyosat haqidagi eng qadimgi fikrlar dastavval shakillanishi va rivojlanishida Qadimgi Rim va Gretsiya ulug' donishmandlari bebaho xizmat ko'rsatganlar. Shu jihatdan olib qaraganda Sharq va G'arbning buyuk allomalari tomonidan yaratilgan siyosat haqidagi ilmiy-falsafiy qarashlar butun insoniyatning boyligi hisoblanadi. Siyosiy ta'limotlarning rivojlanishi uzoq tarixga ega bo'lib, asrlar davomida ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot ta'sirida rivojlanib kelgan. Zamonaviy siyosiy hayotning biror-bir muhim masalasini usiz hal etish mumkin emas. Bu tajriba hozirgi davr uchun dolzarb bo'lgan ko'plab asl yechimlarni o'z ichiga olgani holda, olimlar va amaliyotchilarning o'z izlanishlarini o'tmish tajribasi, oldingi davrning o'ziga xos xususiyatlari bilan qiyoslashdan iborat noyob imkoniyatlarni ham yaratib beradi.

Siyosiy fikr insoniyat tamaddunining vujudga kelishi bilan bir vaqtda paydo bo'lgan. Tamaddunning ilk o'choqlari Sharqda-Misr, Mesopotamiya, Hindiston va Xitoyda milodgacha bo'lgan 4 ming yillikda yuzaga keldi.

Siyosatning davlatlar va xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi turi –tashqi siyosat deyiladi. Davlatning tashqi siyosati yoki tashqi aloqalari

(ichki siyosatidan farqli o'laroq) uning boshqa davlatlar, ittifoqlar va siyosiy tuzilmalar bilan ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama platformalar orqali o'zaro munosabatlari bilan bog'liq maqsadlari va faoliyatlaridir.¹ Hukumatning tashqi siyosatiga “ichki omillar, boshqa davlatlarning siyosiy bosimi yoki xatti-harakati, shuningdek, muayyan geosiyosiy maqsadlarni ilgari surish rejalari” ta'sir qilishi mumkin. Tashqi siyosiy maqsadlar milliy manfaatlarni aks ettiradi.

Tashqi siyosiy maqsadga erishishda turli tamoyillar, uslub va mexanizmlarga tayaniladi. Diplomatiya esa tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy mexanizmi hisoblanadi.² 18-asrda Yevropa diplomatiyasidagi haddan tashqari notinchlik va davom etayotgan ziddiyatlar tufayli diplomatiya amaliyoti ko'pincha “tashqi ishlar” deb ataladigan alohida masalalarni hal qilish zarurati bilan bo'linib ketgan. Shu sababli, bunday masalalarni ichki hal qilish fuqarolik ishlari (dehqonlar g'alayonlari, budjet taqchilligi va sud ishlari) deb atalsa, tashqi ishlar atamasi suveren hududdan tashqaridagi masalalarni hal qilishga nisbatan qo'llanilgan. Bu g'arb davlatlarida 20-asrgacha keng qo'llanilgan va bir qancha hududlarda tashqi aloqalarni boshqaradigan bo'limlarning belgisi bo'lib qolgan. Garchi dastlab ma'lum bir uyushmaning qisqa muddatli boshqaruvini tasvirlash uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, endi bu bo'limlar va davlatlar o'rtasidagi barcha kundalik va uzoq muddatli xalqaro munosabatlarni boshqaradi.

Vaqtı-vaqtı bilan hukumat tashqi aloqalar organlari tomonidan tashqi siyosat bo'yicha takliflar, mavjud siyosatga muqobil variantlarni ishlab chiqishda tadqiqot va targ'ibot ishlarini olib borish yoki rivojlanayotgan aloqalarga tahliliy baho berish uchun “aqliy markazlar” faoliyat olib boradi.

Davlatlar o'rtasidagi raqobat – bu obyektiv hodisa bo'lib, u suveren davlatlarning barchasi uchun xarakterlidir. O'zbekistonlik tadqiqotchilar X.T. Odilqoriyev va D.X Razzoqovalarning “Siyosatshunoslik” asarida keltirilishicha, tashqi siyosat har bir zamonaviy davlatning bosh atributi, fundamental jihati, ajralmas qismi va vazifasi hisoblanadi. Chunki tashqi siyosat orqali davlat geografik-makoniyl jihat kasb yetishi bilan birga, noyob tarixiy, sotsiomadaniy, sivilizatsion va nihoyat, geosiyosiy yaxlitlik sifatida namoyon qiladi.³ Hukumatning tashqi siyosatiga asos bo'lishi mumkin bo'lgan bir qancha maqsadlar mavjud. Boshqa variantlar qatorida tashqi siyosat mudofaa va xavfsizlikka, iqtisodiy manfaatga yoki muhtoj davlatlarga yordam berishga qaratilgan bo'ladi. Barcha tashqi siyosat

¹ Foreign policy, Encyclopedia Britannica (published January 30, 2020)

² Xalqaro munosabatlar (geosiyosat, diplomatiya, xavfsizlik). - T.:Akademiya, 2006. – B.91.

³ G'afurov S.M., Xaydarov A.A., To'laganova N.O'. Siyosatshunoslik:O'quv qo'llanmasi.- T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti,2006.- B.232.

masalalari o'zaro bog'liq bo'lib, har bir davlat uchun yagona, keng qamrovli tashqi siyosat yuritishga yordam beradi. Ichki siyosatdan farqli o'laroq, tashqi siyosat xorijiy mamlakatlardagi o'zgarishlar va asosiy voqealarga javoban faoliyat yuritadi.⁴

Mudofaa ishlari - tashqi siyosatda, asosan, milliy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan.⁵ Hukumatlar bosimga to'sqinlik qilish hamda kuchliroq qarshilik ko'rsatish uchun xorijiy davlatlar bilan harbiy ittifoq tuzishmoqda.⁶ Tashqi siyosat, shuningdek, yumshoq kuch, xalqaro izolyatsiya yoki harbiy operatsiyalar orqali raqib davlatlarga qarshi kurashishga qaratilgan. XXI asrda tashqi mudofaa siyosati global terrorizm tahdidiga qarshi kurashish uchun kengaydi.⁷ Iqtisodiy masalalar - tashqi siyosat mamlakatning jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdodagi rolida markaziy o'rinni egallaydi. Tashqi Iqtisodiy siyosat masalalari savdo bitimlarini tuzish, tashqi yordamni taqsimlash, import va eksportni boshqarishni o'z ichiga oladi. Xalqaro uyushma - ko'pgina davlatlar himoya qilish konsepsiyasi ostida gumanitar dasturlarni ishlab chiqdilar. Liberal internatsionalizm tarafdorlari kuchsizroq davlatlarga yordam berish va ularni moddiy qo'llab-quvvatlash rivojlangan davlatlarning burchi deb hisoblaydilar. Bu g'oya ko'pincha idealistik tafakkur maktabi bilan bog'liq. Liberal internatsionalistik ko'mak, mudofaa yoki iqtisodiy yordam ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Tashqi siyosat ikki muhim vazifani: himoya qilish va tashabbus ko'rsatishni bajaradi. Rus olimi K.S. Gadjiyev "Geosiyosatga kirish" asarida tashqi siyosat va uning mohiyati borasida quyidagi fikrlarni ilgari suradi: "Jahon hamjamiyatida davlatlar o'ratsida aloqa o'rnatishning asosiy vositalaridan biri bu tashqi siyosatdir. U turli xil vositalar va metodlar orqali amalga oshirladi. Uning asosiy vazifasiga mamlakatning maqsad va vazifalarini amalga ishirish uchun xalqaro maydonda qulay sharoitni yaratishdan iborat. Bundan tashqari uning asosiy funksiyalaridan yana biri bu davlatlar o'rtasidagi agressiya, urush va kelishmovchiliklarni oldini olishdir. Ozarbayjonlik olim A. Gasanov fikricha: "Tashqi siyosat –davlat o'z hududida xavfsiz va ijobiy xalqaro tajriba asosida tashqi aralashuvlarsiz qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyatini amalga oshiradi, alohida mamlakatlar bilan o'zaro foydali hamkorlik qiladi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy madaniy hayotning har bir

⁴ Wood, B. Dan; Peake, Jeffrey S. (1998). "The Dynamics of Foreign Policy Agenda Setting". *American Political Science Review* 92 (1): 173–184. doi:10.2307/2585936.

⁵ Mintz, Alex; Redd, Steven B. (2013). "Policy Perspectives on National Security and Foreign Policy Decision Making". *Policy Studies Journal* 41.

⁶ Leeds, Brett Ashley (2003-07-01). "Do Alliances Deter Aggression? The Influence of Military Alliances on the Initiation of Militarized Interstate Disputes" (en). *American Journal of Political Science* 47 (3): 427–439. doi:10.1111/1540-5907.00031. ISSN 1540-5907

⁷ Lai, Brian. *Terrorism and Foreign Policy*. Oxford University Press, 2017.

sohasidagi xalqaro tajribaning ijobiy taraflarini o'zlashtirib oladi.⁸ Amerikalik xalqaro munosabatlar tadqiqotchisi R. Aliano: "Tashqi siyosat davlatning tashqi va xalqaro (yoki geosiyosiy) muhitdagi strategiyasi hisoblanib, ijobiy natijalarga erishishga yo'naltiriladi" deb ta'kidlaydi.

Metodologik va konseptual jihatdan tashqi siyosat asoslarini o'rganish, uning asosiy maqsadi davlatlar milliy manfaatlarini ta'minlashdan iborat ekanligini ko'rsatadi. Bu o'rinda tadqiqotchilar o'rtasida turli metodologik yondashuvlarni kuzatish mumkin. Olim N. Spaykmen e'tiroficha, davlatlar tashqi siyosatining asosiy maqsadi: hudud yaxlitligi va uning ustidan nazoratdir. Jahon xalqaro anarxiyasida tashqi siyosatning asosiy maqsadi birinchi navbatda davlatning jahon hamjamiyatidagi o'rnini yaxshilash juda bo'lmaganda uning mavjud qudratini saqlab qolishdan iboratdir. Davlatning kuch-qudrati esa tugal ma'noda muvaffaqiyatli urush olib borish qobiliyati sanaladi. Shunday ekan harbiy va siyosiy muammolarning kaliti davlatning geografik hududidadir. Davlatning hududi bu- urush vaqtida davlatning harakat bazasi va strategik pozitsiyasi hisoblanadi. Shu sababli davlat tashqi siyosatining eng fundamental omili bu – geografik hududdir, chunki bu eng doimiy va o'zgarmas omilidir.

K.S Gadjiyevga ko'ra: "Tashqi siyosat vosita hisoblanadi, ya'ni, davlatlar o'rtasidagi urushlar, agressiya va turli xil konfliktlarni oldini olishning asosiy vositalaridan biri suveren davlatlar tashqi siyosati hisoblanadi. U har bir davlatning boshqa davlatlar va xalqlar o'rtasidagi munosabatni ma'lum prinsplar, mexanizmlar asosida tartibga soladi.

Tashqi siyosatning "himoya qilish" vazifasi davlat va xalqning mustaqilligini mustahkamlash, mudofaa, milliy manfaatlar kabilarni himoya qilishdan kelib chiqadi. "Tashabbus ko'rsatish" esa tashqi siyosatda samarali g'oyalar tashabbuslar bilan chiqish, geosiyosat olamida davlatning o'z o'rniga ega bo'lishini ta'minlashdan iboratdir. Har qanday holatda bu vazifalar maqbul darajada bajarilsa, davlatning tashqi siyosati kutilgan samara beradi. Bugungi kunda tashqi siyosat maqsadiga nisbatan ikki xil yondashuv shakillanmoqda:

Bir toifa mutaxassislar (xalqaro siyosiy terminologiyada "idealistlar" deb ataladi) tashqi siyosatda global, umumbashariy manfaatlar va xavfsizlik milliy davlat manfaatlaridan ustun qo'yishadi.

Boshqa bir guruh mutaxassislar (ular "pragmatik" nomi bilan tanish) bugun va yaqin kelajakda tashqi siyosatda davlat suvereniteti ustuvorlikni o'zida saqlab qolishi

⁸ Гасанов.А Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана// Академия государственного управления при президенте Азербайджанской Республики. -Б. 2007. – С.260 -261.

ma'qul va samarali ekanligi to'g'risida fikr bildiradi.⁹ Ingliz tadqiqotchisi R.J.Feltxem "Nastolnaya kniga diplomata" risolasida har bir davlatning tashqi siyosati 3 ta omil asosida shakllanishini keltirib o'tadi:

1.Ratsional (oqilona)- tashqi ishlar vaziri o'z fikriga ko'ra yoki diplomatlarning maslahatlariga muvofiq mamlakat manfaatlariga uchun eng yaxshi yo'lni oqilona talaydi;

2.Siyosiy – bunda hokimiyat mamlakat manfaatlariga muqobil yo'lni tanlab oladi;

3.Emotsional – bu jamiyat kutgan natija bo'lib, ma'lum darajada televideniya orqali olingan axborotga asoslanadi. Yaqin kunlargacha tashqi siyosatni shakllantirish birinchi navbatda savodli, siyosiy ongga ega bo'lgan elitaning vazifasi edi. Hozirda esa axborot vositasi televideniya jamiyatning barcha qatlamiga ta'sir ko'rsata oladi va tashqi siyosat haqida nokompitent fikrlarni uyg'otmoqda.¹⁰

Amerikalik tadqiqotchi G.Allison yondashuviga ko'ra, tashqi siyosatning shakllanishi uch asosiy modelga ajratiladi.

Birinchi model – klassik model bo'lib, unda tashqi siyosat aktorning ongli, keng rejalashtirilgan faoliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchi model- tashqi siyosatning uyushgan aktorlar va jarayonlarning majmuasi sifatida namoyon bo'lishi.

Uchinchi model- tashqi siyosat siyosiy muassasa va uning yetakchilari faoliyati natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushu modelda muallif "buyurokratik konsepsiya" ni ilgari suradi. Negaki, bunda tashqi siyosat yo'nalishini belgilashda siyosiy yetakchining roli ustuvor ekanligini ko'rsatib o'tgan va asosiy e'tiborni uning xatti-harakatiga qaratadi.

Mamlakatlarni geosiyosiy ta'siri va imkoniyatlariga qarab tasniflash uchun ishlatiladigan atamalar mavjud. Masalan:

Super kuchlar butun dunyo bo'ylab harbiy qudratni loyihalash hamda o'z ta'sirini amalga oshirishga qodir, **buyuk kuchlar** va **o'rta kuchlar (vositachi)** esa global ishlarda mo'tadil ta'sirga ega. Kichik kuch markazlari ("Small state foreign policy") ning bir tomonlama ta'sir o'tkazish qobiliyati zaif, chunki ular da iqtisodiy va harbiy resurslardan foydalanish imkoniyati kamroq. Natijada, ular xalqaro va ko'p tomonlama tashkilotlarni qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Kichik davlatlarning diplomatik byurokratiyalari ham kichikroqdir, bu ularning kuchli diplomatiya bilan

⁹ Politologiya: O'quv qo'llanma/ mualliflar guruhi.prof.I.Ergashev tahriri ostida.-T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti,2002.-B.231-232.

¹⁰ Фельтхем Р. Дж. Настольная Книга Дипломата –London, 1998.-С.28-29.

shug'ullanish imkoniyatlarini cheklaydi. Kichik davlatlar iqtisodiy va mudofaa manfaati uchun yirik davlatlar bilan ittifoq tuzishga intilishlari yoki barcha davlatlar bilan do'stona munosabatda bo'lish uchun xalqaro nizolarga aralashmaslikni afzal ko'rishadi.¹¹

Super kuchlar, vositachilar va buyuk kuchlar ko'pincha xalqaro munosabatlarda mamlakatlarni geosiyosiy ta'siri va imkoniyatlariga qarab tasniflash uchun ishlatiladigan atamalar hisoblanib, har bir toifaga kiradigan aniq mamlakatlar kontekst va istiqbolga qarab farq qilishi mumkin:

1. Super kuchlar: tarixiy jihatdan "super kuch" atamasi sovuq urush davrida AQSh va Sovet Ittifoqiga nisbatan ishlatilgan. Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin Qo'shma Shtatlar bir muncha vaqt davomida yagona super davlat hisoblangan. So'nggi yillarda ba'zi tahlilchilar Xitoy kabi boshqa davlatlar iqtisodiy, harbiy va texnologik imkoniyatlari tufayli super kuch maqomiga ko'tarilayotganini ta'kidlamogda.

2. Buyuk kuchlar: Buyuk davlatlar odatda global ta'sirga, harbiy kuchga, iqtisodiy qudratga va siyosiy nufuzga ega mamlakatlardir. Tez-tez keltirilgan misollarga AQSh, Xitoy, Rossiya va Germaniya, Fransiya va Buyuk Britaniya kabi Yevropa mamlakatlari kiradi.

3. Vositachilar: vositachilik kuchlari-bu mintaqaviy ta'sirga ega bo'lgan, ammo super kuchlar yoki buyuk kuchlar kabi global miqyosda yoki quvvatni prognoz qilish qobiliyatiga ega bo'lmagan mamlakatlar kiradi. Ushbu mamlakatlar ko'pincha mintaqaviy barqarorlik va geosiyosatda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Masalan, Hindiston, Braziliya, Yaponiya va yaqin Sharq va Afrikadagi mintaqaviy kuchlar kabi mamlakatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu toifalar toshga o'rnatilmagan va o'rganilgan mezonlarga va turli tahlilchilar va kuzatuvchilarning nuqtai nazariga qarab farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, geosiyosiy landshaft dinamik bo'lib, vaqt o'tishi bilan kuch va ta'sir o'zgarishi sodir bo'ladi.

Xalqaro munosabatlarni yaxshiroq tushunish uchun siyosiy yo'nalish va maktablar haqida ma'lumotga ega bo'lish lozim. Tashqi siyosat nazariyasi bu asosan xalqlarni boshqa mamlakatlar bilan o'zaro munosabatlarida boshqaradigan turli asoslar va istiqbollarni o'z ichiga oladi.

1. Realizm:

¹¹ Steinsson, Sverrir "Small State Foreign Policy", Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford University Press, 2017.

- Realizm xalqaro munosabatlarda kuch va xavfsizlikning muhimligini ta'kidlaydi.

- Davlatlar, birinchi navbatda, harbiy kuch va strategik ittifoqlar orqali o'z manfaatlarini maksimal darajada oshirishga intilayotgan oqilona aktyorlar sifatida qaraladi. Realizm davlatlar birinchi navbatda raqobatbardosh xalqaro tizimda kuch va xavfsizlikni maksimal darajada oshirishga intilib, o'z manfaatlari yo'lida harakat qilishlarini ta'kidlaydi. Xans Morgentau va Kennet Vals. lar harbiy kuch, ittifoqlar va kuchlar muvozanatining muhimligini ta'kidlaydilar.

- Realistik tashqi siyosat ko'pincha milliy xavfsizlik, mudofaa qobiliyatlari va xalqaro tizimda hokimiyatga intilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Misol: sovuq urush davri, bu erda global ta'sir uchun strategik raqobat bilan shug'ullanadigan "super kuch"lar ko'pincha realistik tashqi siyosat yondashuvlari hukmron bo'lgan davr sifatida tilga olinadi.

2. Liberalizm:

- Liberalizm tinchlik va farovonlikni rivojlantirishda institutlar, hamkorlik va diplomatiyaning rolini ta'kidlaydi.

- Davlatlar demokratiya, inson huquqlari va erkin savdoni rivojlantirish kabi umumiy maqsadlarga erishish uchun hamkorlik qilishga qodir deb qaraladi.

- Liberal tashqi siyosat ko'pincha ko'p tomonlama, xalqaro huquq va demokratik qadriyatlarni targ'ib qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Liberalizm tinchlik va barqarorlikni ta'minlashda xalqaro institutlar, hamkorlik va diplomatiyaning rolini ta'kidlaydi. Misol: Birlashgan Millatlar tashkiloti va Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlarning shakllanishi hamkorlikni institutsionalizatsiya qilish va nizolarning oldini olish bo'yicha liberal sa'y-harakatlarni aks ettiradi. Liberal nazariyot chilarning ta'kidlashicha, demokratik davlatlar bir-biri bilan urushga kamroq kirishadi va erkin savdo va inson huquqlarini himoya qiladi. Bu nazariya namoyondalariga Immanuel Kant va Vudro Uilson kiritiladi.

3. Marksizm:

- Marksizm xalqaro munosabatlarga sinfiy kurash va iqtisodiy ekspluatatsiya ob'ekti orqali (sifatida) qaraydi.

- Davlatlar kapitalistik manfaatlar vositasi sifatida qaraladi, tashqi siyosat iqtisodiy ustunlikni kengaytirish va sinf iyerarxiyalarini saqlashga qaratilgan.: marksistik nazariya tashqi siyosatni iqtisodiy manfaatlar vektorlari orqali ko'rib chiqadi. Bu kapitalizm, imperializm va tengsizlikning xalqaro munosabatlarni shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Taniqli marksistik mutafakkirlarga Karl Marks va Vladimir Leninlar mansub. Marksistik tashqi siyosat ko'pincha anti

imperializmni, mazlum xalqlar bilan birdamlikni va sotsialistik inqilobga intilishni ta'kidlaydi. Misol: sovuq urush davrida Lotin Amerikasi va Afrika kabi mintaqalarda G'arb kapitalistik gegemonligiga qarshi marksistik ilhomlangan harakatlar va hukumatlar ham ko'rilgan.

4. Konstruktivizm:

- Konstruktivizm g'oyalar, me'yorlar va shaxsiyatning xalqaro munosabatlarni shakllantirishdagi roliga qaratilgan.

- Davlatlar xulq-atvoriga umumiy e'tiqod, shaxsiyat va tarixiy rivoyatlar ta'sir qiladigan ijtimoiy aktyorlar sifatida qaraladi. Konstruktivizm tashqi siyosatni shakllantirishda g'oyalar, normalar va o'ziga xoslikning roliga e'tibor qaratadi. Shunga binoan konstruktivistlar, davlatlarning xulq-atvoriga umumiy e'tiqod va ijtimoiy jihatlariga ta'sir qiladi. Asosiy olimlar orasida Aleksandr Vendt va Nikolas Onuf ni e'tirof etish mumkin. Konstruktivistik tashqi siyosat ko'pincha xalqaro normalar va o'ziga xosliklarni o'zgartirish uchun diplomatiya, dialog va me'yoriy o'zgarishlarni birinchi o'ringa qo'yadi. Misol: inson huquqlari, atrof-muhitni muhofaza qilish va global boshqaruvni rivojlantirishga qaratilgan harakatlar xalqaro munosabatlarni umumiy qadriyatlar va me'yorlar orqali o'zgartirishga qaratilgan konstruktiv intilishlarni aks ettiradi.

5. Postkolonializm: postkolonial nazariya mustamlakachilik merosining global kuch dinamikasi va tashqi siyosatiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. U G'arbg yo'naltirilgan rivoyatlarni tanqid qiladi va dekolonizatsiya, madaniy plyuralizm va global adolatni talab qiladi. Postkolonial asosiy mutafakkirlariga Edvard Said va Frants Fanon mansubdir.

Ushbu nazariyalar tashqi siyosiy qarorlarni qabul qilishning murakkabligini, davlatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni va xalqaro tizimning keng dinamikasini tahlil qilish va tushunish uchun turli xil asoslarni taqdim etadi. Har bir istiqbol xalqaro munosabatlar sohasida davom etayotgan munozaralarga hissa qo'shadigan noyob tushuncha va tanqidlarni taklif etadi. Xususan, turli xil mafkuraviy nazariya va istiqbollarni o'rganib chiqish orqali biz ularning tashqi siyosat maqsadlari, strategiyalari va xalqaro hamjamiyatdagi o'zaro aloqalaridan xabardor bo'lishimiz va ularning shakllanish usullarini tahlil qilishimiz mumkin.

Zamonaviy siyosiy landshaftda turli xil fikrlash maktablari dunyoning turli mintaqalarida siyosiy nutq va qarorlar qabul qilishga ta'sir qiladi. Quyida AQSH, Yevropa va Sharqda qaror qabul qilish va siyosat ishlab chiqishga ta'sir ko'rsatadigan turli xil siyosiy maktablarning misollari keltiriladi. Har bir mintaqaning o'ziga xos tarixiy, madaniy va siyosiy kontekslari mavjud bo'lib, ular

o'zlarining siyosiy landshaftlarida ma'lum fikr maktablarining ustunligini shakillantiradi.

Liberalizm: Qo'shma Shtatlar liberal fikrning kuchli an'alariga ega bo'lib, shaxs huquqlari, erkin bozorlar va demokratik qadriyatlarni ta'kidlaydi. Liberal g'oyalar ichki siyosatga ham, tashqi munosabatlarga ham ta'sir qiladi.

Konservatizm: AQSHdagi konservativ siyosiy fikr cheklangan hukumat aralashuvi, an'anaviy qadriyatlar va kuchli milliy mudofaaga ustuvor ahamiyat beradi. Ushbu fikr maktabi Respublika siyosatini shakillantirishda faoldir.

Neokonservatizm: neokonservativ qarashlar, agar kerak bo'lsa, harbiy aralashuv orqali demokratiya va Amerika qadriyatlarini targ'ib qilishni ta'kidlaydi. Ushbu maktab 21-asrning boshlarida AQSH tashqi tashqi siyosatini shakillantirishda mashhurlikka erishdi.

Populizm: AQSHda populistik harakatlar kuchayib, oddiy odamlar manfaatlari idrok etilgan elitalarga qarshi himoya qildi. Ushbu maktabni turli xil siyosiy ritorikalarda ko'rish mumkin.

Yevropada esa :

Ijtimoiy demokratiya (social democracy): ko'pgina Yevropa mamlakatlari aralash iqtisodiyot, kuchli ijtimoiy davlat va ijtimoiy adolatni ta'kidlab, sotsial-demokratik tamoyillarni qabul qiladilar. Ushbu fikr maktabi Yevropaning bir qator davlatlarida siyosatni shakillantirishda o'z o'rniga ega hisoblanadi.

Xristian demokratiyasi (Christian Democracy): Yevropa Xristian-demokratik partiyalari konservativ qadriyatlarni xristian axloqiga asoslangan ijtimoiy siyosat bilan birlashtiradi. Ushbu maktab Yevropa siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Yevroskeptikizm (Eurocepticism): ba'zi Yevropa harakatlari va partiyalari Yevropa integratsiyasiga shubha bilan qarashadi va ko'proq milliy suverenitetni himoya qilishadi.

Yashil siyosat (Green politics): ekologik muammolar Yevropada barqarorlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy adolatni targ'ib qiluvchi yashil partiyalarning ko'payishiga olib keladi.

Sharq (Osiyo va Yaqin Sharq):

Konfutsiylik: Konfutsiy qadriyatlari Sharqiy Osiyoda siyosiy fikrni shakillantirishda davom etmoqda, ijtimoiy uyg'unlik, ierarxiya va an'analarga hurmatni ta'kidlaydi.

Avtoritarizm: Sharqiy Osiyo va Yaqin Sharqdagi ba'zi mamlakatlar barqarorlik va tartibni shaxs erkinliklaridan ustun qo'yadigan avtoritar rejimlar bilan ajralib turadi.

Islomiy siyosiy fikr (Islamic Political Thought): Yaqin Sharq va Osiyoning ayrim qismlarida diniy tamoyillarni boshqaruv bilan aralashtirib, Islomiy siyosiy fikr muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tashqi siyosatni o'rganish va uning nazariy tahlili xalqaro munosabatlarning murakkabliklari to'g'risida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Realizm, liberalizm va konstruktivizm kabi nazariyalar orqali biz davlatlarning global sahnadagi motivlari, xatti-harakatlari va o'zaro ta'sirini yaxshiroq tushunishimiz mumkin. Har bir nazariya boshqacha nuqtai nazarni taqdim etsa-da, ular birgalikda davlatlar o'zlarining tashqi siyosatini qanday shakllantirishi va amalga oshirishini har tomonlama tushunishga hissa qo'shadi. Ushbu nazariyalarni o'rganish va tadqiq etish va ularni o'zgaruvchan geosiyosiy dinamikaga moslashtirish orqali siyosatchilar xalqaro munosabatlarning murakkabliklarini yanada samaraliroq boshqarishi, hamkorlikni rivojlantirishi, nizolarni boshqarishi va dunyoda tinchlik va barqarorlikni targ'ib qilishga o'z hissalarini qo'shishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Xalqaro munosabatlar (geosiyosat, diplomatiya, xavfsizlik). - T.:Akademiya, 2006. – B.91.
2. G'afurov S.M., Xaydarov A.A., To'laganova N.O'. Siyosatshunoslik:O'quv qo'llanmasi.- T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi ning nashriyoti,2006.- B.232
3. Politologiya: O'quv qo'llanma/ mualliflar guruhi.prof.I.Ergashev tahriri ostida.-T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002.
4. Wood, B. Dan; Peake, Jeffrey S. (1998). "The Dynamics of Foreign Policy Agenda Setting". *American Political Science Review* 92 (1): 173–184. doi:10.2307/2585936
5. Mintz, Alex; Redd, Steven B. (2013). "Policy Perspectives on National Security and Foreign Policy Decision Making". *Policy Studies Journal* 41.
6. Leeds, Brett Ashley (2003-07-01). "Do Alliances Deter Aggression? The Influence of Military Alliances on the Initiation of Militarized Interstate Disputes" (en). *American Journal of Political Science* 47 (3): 427–439. doi:10.1111/1540-5907.00031. ISSN 1540-5907
7. Lai, Brian. *Terrorism and Foreign Policy*. Oxford University Press, 2017.
8. Steinsson, Sverrir "Small State Foreign Policy", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press, 2017.
9. Фельтхем Р. Дж. Настольная Книга Дипломата –London, 1998.-С.28-29.
10. Гасанов.А Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана// Академия государственного управления при президенте Азербайджанской Республики.-Б. 2007. – С.260 -261.